

Usûl Kitaplarının Tehzîbine Mütevâzı Bir Katkı: *el-Hulâsa fî ma‘rifeti’l(usûli’l)-hadîs*

Selim DEMİRCİ*

“A Contribution to the Classification of the Methodology Books:
al-Hulâsa fî Ma‘rifeti’l(Usûli’l)-Hadîth”

Abstract: Ulûm al Hadîth which shows an important stage in the history of hadîth methodology had been one of the main sources in the field of methodology. Many summaries, annotations, epitomizing, classifications had been done on this book. This works had been especially done in Damasqus and Cairo. But the work of Sharafuddîn al Tibî on Ulûm al Hadîth is important because of some specialities. The importance of *el-Hulâsa* in terms of its period and region will be emphasized in this article.

Citation: Selim DEMİRCİ, “Usûl Kitaplarının Tehzîbine Mütevâzı Bir Katkı: *el-Hulâsa fî ma‘rifeti’l(usûli’l)-hadîs*” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/2, 2017, pp. 67-84.

Keywords: *al-Hulâsa*, Hadîth methodology, *Ulûm al-Hadîth*, Tibî, Tabriz, Epitomizing.

I. Müellif ve Eseri

Hicrî sekizinci asır müelliflerinden Şerefüddîn et-Tîbî (v. 743/1343)¹ biyografik kaynaklarda daha ziyade bazı eserler üzerine yapmış olduğu şerh, hâşiye ve telhîs türü çalışmalarla kendisinden söz ettirmektedir. Dönemindeki ilmî anlayışın, eser merkezli tedris faaliyetlerinin bir sonucu olarak² o, tefsir sahasında *el-Keşşâf* üzerine hâşiye/şerh, *Mişkâtü’l-Mesâbih* üzerine şerh yazmış ve İbnü’s-Salâh’ın *Mukaddime* diye de tanınan ‘*Ulûmu’l-hadîs*’inin *el-Hulâsa fî usûli’l(ma‘rifeti’l)-hadîs* ismiyle telhîsini yapmıştır. Onun tefsir,

* Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniv., İlahiyat Fak., Hadis, TRABZON, selimdemirci1453@gmail.com

¹ Şerefüddîn et-Tîbî’nin hayatı ve faaliyetleri için bkz. Selim Demirci, “Şerafüddîn et-Tîbî ve Eserleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2015, sayı: 5, s. 233-259.

² İsmail Yiğit’in Memlûkler dönemine dair kaydetmiş olduğu şu değerlendirme bu konuda fikir verecek mahiyettedir:

“Medreselerin yaygınlaştığı bu dönemde, tefsir, hadis ilimlerinde, çok sayıda büyük âlim yetişmiştir. Ancak bu âlimlerin, neredeyse tamamına yakını, önceki âlimlere tabi olan mukallidlik durumundaydılar. Memlûkler dönemi âlimlerinin ekseriyeti, geçen asırlarda yaşamış ulemânın eserlerini şerhettiler, bu eserlere ta’likler yaptılar, farklı şeyleri bir arada topladılar. Ya da uzun metinleri ihtisâr etmekle uğraştılar.” (İsmail Yiğit, *Memlûkler*, İstanbul 2015, s. 252. Ayrıca bkz. Sâlih Yûsuf Ma’tûk, *Bedruddîn el-Aynî ve Eseruhû fî ilmi’l-hadîs*, Beyrut 1987, s. 14-18.)

hadis metinleri ve hadis usûlü gibi farklı sahalara yönelik yapmış olduğu ve sırasıyla hâşiye, şerh ve telhîs gibi farklı telif türlerinin örneği olan bu eserler oldukça dikkat çekicidir.³

Hadis istihlaları veya hadis usûlü sahasında önemli bir konuma sahip olan İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) '*Ulûmu'l-hadîs*'i kendisinden sonra yazılan usul kitaplarının temel kaynağı konumundadır. Bu konumu sebebiyle, onu merkeze alarak yazılan eserlerden birisi de Tîbî'nin *el-Hulâsa* adlı çalışmasıdır.

Söz konusu eserin yakın dönemde iki tahkiki yapılmış olup, bunların her birinde eser farklı isimlerle neşredilmiştir. Subhî es-Samerrâî tarafından (Bağdat 1971 ve Beyrut 1985) yapılan neşirde eserin ismi *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*, Ebû Âsım eş-Şevâmî tarafından (2009) yapılan neşirde ise *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs* şeklinde kaydedilmiştir.

Sehâvî (v. 902/1497) eserden *el-Hulâsa fî 'Ulûmi'l-hadîs* adıyla söz etmiştir.⁴ *el-Hulâsa'yı* Kâtib Çelebi (v. 1067/1657) de *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs* şeklinde kaydetmiştir.⁵ Ali el-Kârî (v. 1014/1605)⁶ ve Leknevî (1304/1886)⁷ esere *Hulâsatü't-Tîbî* şeklinde atıfta bulunmuş, Ziriklî (v. 1976) ise eseri *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs*⁸ şeklinde zikretmiştir. *DÎA*'nın Tîbî maddesinde kuvvetle muhtemel Katib Çelebi'deki bilgiler ve Sâmerâî'nin neşri esas alınarak *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs* şeklindeki isimlendirme tercih edilmiştir.⁹ Eserin müellifi ise, *el-Hulâsa* mukaddimesinde kitabını *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs* şeklinde isimlendirdiğini belirtmiştir.¹⁰

Eserin mukaddimesinde, *el-Hulâsa*'nın kaynakları konusunda da bilgi verilmektedir. Buna göre eser şu kaynaklar merkeze alınarak oluşturulmuştur:

İbnü's-Salâh'ın '*Ulûmu'l-hadîs*', Nevevî'nin (v. 676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr*'i, İbn Cemâ'a'nın (v. 733/1333) *el-Menhelü'r-revî*'si ve İbnü'l-Esîr'in (v.

³ *Mişkâtü'l-Mesâbih*'e yazmış olduğu şerh, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*, Aynî'nin *Umdetü'l-kâri* ve Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtiḥ* isimli şerhleri başta olmak üzere bu sahada yazılmış eserlerin neredeyse tamamı tarafından başvurulan bir kaynak olmuştur. Zemaḥşerî'nin *Keşşâfı* üzerinde yapmış olduğu çalışma olan *Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf* tan ise ilgili çalışmalarda övgüyle bahsedilmektedir. (Birkaç örnek için bkz. Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc.: Halil Kendir), İstanbul 2004, II, 616; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul 1941, II, 1478; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessîrin)*, İstanbul 1974, II, 549.)

⁴ Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *ed-Dav'ü'l-lâmi li ehli'l-karni't-tâsi*, Beyrut 1424/2003, III, 128, V, 70.

⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 720.

⁶ Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Sultân Muhammed, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Beyrut ts., s. 449.

⁷ Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy b. Muhammed, *el-Ecvibetü'l-fâdila li'l-esileti'l-aşereti'l-kâmile*, Beyrut 1426/2005, s. 142.

⁸ ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris, *el-A'lâm Kamûsü terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müstarebin ve'l-müsteşrikîn*, Lübnan/Beyrut 2002, II, 256.

⁹ Halit Özkan, "Tîbî", *DÎA*, İstanbul 2012, XLI, 126.

¹⁰ *el-Hulâsa* Samerrâî neşri, s. 31; Ebû Âsım eş-Şevâmî neşri, s. 26.

606/1210) *Câmi‘u’l-usûl’ü*.¹¹

Ayrıca bir telhîs olan eser, müellifi tarafından *Mişkât* şerhinin başında tekrar ihtisâr edilmiştir.¹²

II. Eserin Telif Türü

Usul çalışmaları açısından hadis tarihini dikkate aldığımızda hicrî sekizin-ci asır genel itibariyle doğuş, telif ve tedvin devrinden sonraki aşamayı ifade eden ‘olgunluk ve tekâmül’,¹³ ‘tehzîb ve ikmâl’¹⁴ devri içinde mütalaa edilmektedir. Buna göre bu dönemde, önceki kaynaklar “değerlendirilmiş, daha tertipli, daha kapsamlı eserler meydana getirilmiştir.”¹⁵ Günümüze kadar olan dönem rivâyet, nakil ve son dönem olarak ele alındığında ise hicrî sekizinci asır, temel eserler merkeze alınarak çalışmaların telif edildiği nakil dönemi içinde yer almaktadır.¹⁶

Farklı kavramlar ve tasniflerle ifade etsek de netice itibariyle bu dönemde usul çalışmalarının merkezinde İbnü’s-Salâh’ın ‘*Ulûmu’l-hadîs*’i bulunmaktadıdır. Çünkü sonraki eserler bir şekilde onu esas alarak İbnü’s-Salâh’tan azami derecede istifade etmişlerdir. Hatta bazı araştırmacılara göre İbn Hacer dışında sonraki çalışmalarda o taklit edilmiş, özgün eserler ortaya konulmamıştır.¹⁷

Bu noktada İbnü’s-Salâh’ın eserini merkeze alarak telif edilen çalışmaların türlerini de ifade eden tehzîb, ihtisâr, iktisâr, telhîs, takrîb ve hatta şerh gibi kavramların ne ifade ettiği önem arz etmektedir. Nitekim İbnü’s-Salâh üzerine yaptığı çalışmayı; Nevevî *Takrîb*, İbn Kesîr (v. 774/1373) *İhtisâr* ve Tîbî de *Hulâsa* şeklinde isimlendirmiştir. Ayrıca Tîbî, eserinin mukaddimesinde de eserin tanıtımı bağlamında ‘tehzîb’, ‘tenkih’ gibi ifadeler kullanmıştır. Şu durumda müellifin bu çalışmada ne yaptığını ve niçin yaptığını tespit açısından eserin telif geleneğindeki yerini belirlemek gerekmektedir.

‘İhtisâr’ istilâh olarak, esas alınan metinden daha az bir lafızla maksadın ifadesi,¹⁸ “bir sözün veya kitabın ta‘lî kısımlarının çıkartılarak kısaltılması, konunun daha az sözle anlatılması veya kısa kesilmesi,”¹⁹ “bir kitabı ana muhtevasını vermek kaydıyla, fazlalık veya gereksiz görülen yerlerini çıkararak kısaltmak özetlemek”²⁰ şeklinde açıklanmaktadır. Görüldüğü gibi ih-

¹¹ Tîbî, Şerefüddîn Ebû Muhammed Hüseyin b. Abdullâh, *el-Hulâsa fî ma‘rifeti’l-hadîs*, Kahire 1430/2009, s. 25. Makalede Tîbî’nin eserinin Ebû Âsım eş-Şevâmî neşri genel olarak kaynak gösterilecek, Samerrâî’nin neşriden istifade edildiğine ise ayrıca belirtilecektir.

¹² Tîbî, *el-Kâşif an hakâiki’s-sünen (Serhu’t-Tîbî)*, Riyad 1417/1997, II, 371-412.

¹³ Nureddîn İtr, *Menhecû’n-nakd fî ulûmi’l-hadîs*, Dimaşk 1399/1979, s. 65-69.

¹⁴ Yavuz Köktaş, *Hadîs Usûlü Yazıları*, İstanbul 2010, s. 18-19.

¹⁵ Köktaş, *Hadîs Usûlü Yazıları*, s. 18-19.

¹⁶ Genel olarak bu taksim için bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, İstanbul 2011.

¹⁷ Musa Bağcı, *Hadîs Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara 2012, s. 284.

¹⁸ Ali el-Kârî, *Serhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 147.

¹⁹ Talat Koçyiğit, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 201.

²⁰ Abdullah Aydın, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 147.

tisârda temel düşünce ‘kısaltma’dır.²¹ İhtisârlarda -Nevevî’nin *Takrib*’i ve İbn Kesir’in *İhtisâr*’ı gibi eserlerde de görüldüğü üzere- muhteva ve tertip bütünlüğüne genel itibariyle müdâhale edilmez. Bütünlük bozulmadan metnin önemli yerlerine işaret edilir.

Bu hususlar dikkate alınarak bakıldığı zaman Tîbî’nin eseri bir tür özet veya kısaltma olan ihtisâr veya iktisâr türü eserlerden belli yönleri ile ayrılmaktadır. Meselâ o, İbnü’s-Salâh’ın eserini farklı bir tertip ile ele almıştır -ki bu *‘Ulûmu’l-hadîs* merkezli eserlerden onu ayıran temel hususiyettir-, kavramları tanımlarken onun ifadelerini bazen terk etmiş ve onda yer almayan bazı bilgiler ilave etmiştir.

Belli bir kitap üzerinde yapılan çalışma türü olarak tehzîb ise “bir kitabı ele alıp onu, varsa eksikliklerini tamamlamak, gereksiz olan kısımlarını çıkarmak, muhtevasını daha iyi bir düzene koymak”²² şeklinde açıklanmaktadır. Tehzîb türü çalışmalarda eksikleri tamamlama ve metni yeniden düzenleme ön plana çıkmaktadır. Çünkü “tehzîbler mevcut metni kısaltmaktan çok metni düzenlemeleri, ikmâl, tashîh ve yeni bir üslûpla ifade etmeleri bakımından”²³ dikkat çekmektedir. Bu yönüyle *el-Hulâsa* bir tehzîb çalışmasıdır denilebilir.

Öte yandan eserin, tek bir kaynağı merkeze almaması ve özel bir tasnif sistemi oluşturması bakımından daha farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere onu tür olarak ‘mulahhas’, ‘hulâsa’ veya ‘telhîs’ türü bir eser olarak değerlendirmek daha uygundur. Mulâhhasta özetleme yapılır²⁴ ve öğrenilmesi mühim görülen bilgiler bir araya getirilir²⁵ ki eserin mukaddimesinde bunun birkaç esere istinaden yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Tîbî; eseri yeniden tanzim ettiğini, ayıklamalarda bulunduğunu, kaynakları gözden geçirdiğini, eseri sağlamlaştırdığını, yeni bir sıra ve tertip ile bunları sunduğunu ‘tehzîb, tenkîh, tarsîf’ kavramları ile ifade etmiştir.²⁶

el-Hulâsa’yı hangi türe dahil edersek edelim İbnü’s-Salâh, Nevevî, ve İbn Cemâ’a gibi âlimlerin eserleri üzerine yazılmış olan önemli bir ‘tehzîb’ ve ‘telhîs’tir. Eserlerin pratik olarak daha kullanışlı olması için bazı bilgilerin ayıklanması ile ortaya çıkan ihtisârlar/muhtasarlar/takrib’ler de her ne kadar bir yorum olsa ve her bir ihtisâr müstakil²⁷ olarak değerlendirilse de *el-Hulâsa*’yı İbnü’s-Salâh sonrası diğer eserlerden ayıran en önemli özellik Tîbî’nin sadece İbnü’s-Salâh ile sınırlı kalmayıp Nevevî ve İbn Cemâ’a gibi iki müellifin eserlerini de dikkate almasıdır. Dolayısıyla o sadece *‘Ulûmu’l-hadîs*’i özetlememiştir. Eserini İbnü’s-Salâh, Nevevî, Bedreddîn İbn Cemâ’a ve İb-

²¹ İsmail Durmuş, “Muhtasar”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 57.

²² Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 318; Ahmet Özel, “Tehzîb”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 325.

²³ Özel, “Tehzîb”, *DİA*, XL, 326.

²⁴ Durmuş, “Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 57.

²⁵ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker*, s. 148.

²⁶ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 26.

²⁷ Durmuş, “Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 58.

nü'l-Esîr gibi önemli müelliflerin usule dair yaklaşımlarını tahlil ederek yeni bir telif ile ortaya koymuştur.

Eser incelendiğinde onun, İbnü's-Salâh sonrası çalışmalar için yapılan 'bunları *'Ulûmu'l-hadîs*'i tekrar eden ve hiçbir orjinalitesi olmayan çalışmalar olarak nitelenmekte acele etmemek gerekir'²⁸ tespitinin haklılığını ortaya koyan bir telif olduğu müşâhede edilecektir. Çünkü *el-Hulâsa*'da, Nevevî ve İbn Cemâ'a gibi âlimlerin görüşlerine ve itirazlarına yer verilerek *'Ulûmu'l-hadîs* üzerine yoğunlaşan müelliflerin onun bütün değerlendirmelerini haklı bulmadığı gösterilmiştir. Dolayısıyla bu yönüyle eser İbnü's-Salâh merkezli eserlerin belli başlı yorumlarını bir arada görmek açısından önemli bir telifdir.

III. Bazı Özellikleri ve Önemi

A. Genel Özellikleri

Eserin temel özellikleri bağlamında hemen belirtmek gerekir ki *el-Hulâsa* bir şerh veya hâşîye olmamasına rağmen müellifinin *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve *el-Keşşâf* gibi iki mühim eseri şerh eden bir yorumcu olmasının esere yansımaları olmuştur. Bu etki, hem üslupta hem de muhtevada kendisini açıkça hissettirmektedir.²⁹ Telif türü olarak tehzib/telhîs olan kitabın, bazı yerlerinde açılması gerekli görülen ifadeler 'قوله' diyerek açıklanmıştır. Bunun örneklerini sahîh hadisin özelliklerinin açıklandığı³⁰ ve hasen hadisin tanımının tartışıldığı³¹ bölümde görmek mümkündür. Eserin bazı yerlerinde de aynı üslubun bir yansıması olarak tartışılacak meseleler yine şerhlerde sıkça görüldüğü müz şekilde 'فان قيل' kaydıyla açılarak ele alınmıştır.³²

Müellifin şârih/yorumcu üslubu kendisini sadece şekil itibariyle değil muhtevada da göstermektedir. Tîbî, ele aldığı kavramların lügat anlamları üzerinde durduğu gibi gerekli gördüğü yerlerde irab tahlilleri yapmış,³³ belâğat ıstılahları kullanmış³⁴ ve örnek olarak zikrettiği hadisin konu bağlamında şerhini yapmıştır.³⁵ Kimi yerlerde de yine şerhlerde görüldüğü şekliyle bazı hadislerin tahricine girişilmiş ve örnekler telhîs metninin alanı biraz aşarak çokça verilmiştir.³⁶

²⁸ Mehmet Özşenel, "Bir Hadis Usûlü Klâsîği Olarak Ulûmu'l-Hadis ve Etkileri", *İslam ve Klâsik*, 2008, s. 35.

²⁹ Esasında *Mişkât* şerhinin mukaddimesinde bizzat müellif tarafından yapılan ihtisâr bu tür yorumların, mevzû hadis başlığındaki ayrıntılı örneklerin, râvilerle ilgili ferferruatlı kısımların *el-Hulâsa*'dan çıkarılması ile oluşmuş ve Cürcânî de bu bölümü ayrı bir eser olarak ele almıştır. Tîbî'nin söz konusu ihtisârı ve Cürcânî'nin eseri için bkz. Tîbî, *el-Kâşif*, II, 371-412; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid, *Risâle fî ilmi usûli'l-hadis*, Beyrut 1413/1992.

³⁰ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 35.

³¹ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 42, 43, 44.

³² Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 35, 73.

³³ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 44.

³⁴ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 61.

³⁵ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 60-61.

³⁶ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 37-38. Aşağıda değinileceği üzere mevzû hadis kısmı bu konuda oldukça

Bunların yanı sıra müellif, eserini oluştururken istifade ettiği usul âlimlerinin görüşlerini tartışmış ve nihayetinde kendi kanaatini belirterek değerlendirmede bulunmuştur.³⁷ Bunlar özellikle İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine çalışma yapan ve *Hulâsa*'nın da kaynakları arasında yer alan Nevevî ve İbn Cemâ'a gibi iki âlimin görüşlerin tartışılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Burada müellifin, yöneltilen tenkitleri ayrıntılı bir şekilde tahlil ederek anlamaya çalıştığı, ancak çoğunlukla İbnü's-Salâh'ı haklı bulduğu görülmektedir.

B. Yazıldığı Bölge ve Dönem Açısından Önemi

Şerefüddîn et-Tîbî muhtemelen hicrî yedinci asrın ikinci yarısının başlarında doğmuş ve sekizinci asrın ilk yarısının sonlarında (h. 743/1343) vefat etmiştir. İlmî çalışmalarını, talim ve tedris faaliyetlerini de İlhanlıların/Moğolların hüküm sürdüğü bir dönemde Tebriz bölgesinde yapmıştır.

Bu bilgiyi dikkate alarak, müellifin yaşadığı Tebriz/Tîb açısından *el-Hulâsa*'yı ele aldığımızda onu İbnü's-Salâh sonrası yazılan usul eserleri arasında farklı bir yerde değerlendirmemiz gerekecektir. Çünkü '*Ulûmu'l-hadis*'in ilk ihtisârlarından biri olarak değerlendirilebilecek *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* ve *et-Takrîb ve't-teysîr* isimli eserler Nevevî tarafından yazılmıştır. O, tahsil sürecini Dımaşk ve çevresinde tamamladığı gibi yine burada bulunan Eşrefiyye Darülhadîsi'nde şeyhlik yapmıştır.³⁸ '*Ulûmu'l-hadis*'in ilk ihtisârlarından olan *el-Menhelü'r-revî*'nin müellifi Bedreddîn İbn Cemâ'a da Dımaşk ve Mısır/Kahire gibi iki ana merkezde bulunmuştur.³⁹

Benzer şekilde İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine çalışmaları bulunan İbn Kesîr (v. 774/1373) ilmî faaliyetlerini Dımaşk'ta,⁴⁰ Bedrüddîn ez-Zerkeşi (v. 794/1392) Kahire'de,⁴¹ Zeynüddîn el-İrâkî (v. 806/1404) yoğun olarak Kahire'de⁴² sürdürmüştür. *Ulumu'l-hadis* üzerine yoğunlaşan meşhur âlimlerden İbn Hacer (v. 852/1449), Sehâvî (v. 902/1497) ve Süyûtî (v. 911/1505) için de benzer durum söz konusudur. Dolayısıyla eser üzerinde yapılan çalışmaların coğrafi konum açısından Dımaşk ve Kahire merkezde bulunmaktadır. Bu durum; dönemi dikkate aldığımızda her iki bölgenin geleneksel tarihî konumu, özellikle Kahire'nin Endülüs'ten gelen, haçlı saldırıları ve Moğol işgali sonrası hicret eden âlimler için güvenli bir ilim merkezi olması sebebiyle pek tabiidir.⁴³

dikkat çekici örnekleri ihtiva eder. Hatta mevzû hadisi ele alması ve muhtevası itibarıyla *el-Hulâsa*'nın '*Ulûmu'l-hadis*' merkezli eserler arasında farklı bir yerde olduğu söylenebilir. Örnekler için bkz. Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 84-98.

³⁷ Bazı örnekler için bkz. Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 39-41, 42, 77, 79, 108, 118, 120, 147.

³⁸ M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 45-46.

³⁹ Cemil Akpınar, "İbn Cemâa", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 388-390.

⁴⁰ Abdülkerim Özeydin, "İbn Kesîr", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 132-133.

⁴¹ Menderes Gürkan, "Zerkeşi", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 289.

⁴² M. Yaşar Kandemir, "İrâkî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 118-119.

⁴³ Yiğit bu dönemde Mısır'a doğru gerçekleşen 'âlim akışına' şu cümlelerle işaret eder:

"Moğol istilası ve haçlı seferleri sebebiyle İslâm dünyasının tarihte gördüğü en önemli krizi yaşadığı bir

Buna mukâbil *el-Hulâsa* bu bölgelerin dışında Tebriz'de telif edilmiş bir eser olmasıyla ayrı bir hususiyete sahip bulunmakta ve Tîbî eseriyle bölgedeki hadis usûlü çalışmaları arasında ayrı bir yerde durmaktadır. Ayrıca esere bölgedeki sistematik dil-belâğat, kelâm, mantık ve felsefe birikiminin dolaylı da olsa katkısı olduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü Tîbî'nin *Keşşâf*'a yazmış olduğu hâşiye onun sadece dil ve belâğat konusundaki maharetini değil kelâmî meselelere ilgisini de göstermektedir.

Ele aldığımız eserin telifi, bahsi geçen bölgelerin siyasî tarihleri açısından da dikkat çekici bir döneme tekabül etmektedir. Şöyle ki; bu dönemde Kahire Memluk hâkimiyeti altında iken Tebriz İlhanlıların idaresi altındadır. İki devlet arasındaki siyasî rekabetin sonucu olarak Tebriz ve çevresinde Sünnî Memlûk devletine karşı Şîlik bir koz olarak kullanılmış ve bir dönem devletin resmi mezhebi olmuştur. Ancak Tîbî gibi âlimler klâsik Sünnî düşünceyi bu dönemde de müdafaa etmiştir.⁴⁴ O halde *el-Hulâsa* bölgede kritik bir siyasî çatışma ve tarihî bir geçiş döneminde klâsik hadis usûlünün ya da geleneksel sünnî düşüncenin savunması olarak da görülebilir.

Hadis usûlü tarihi açısından bakıldığında ise eser, müteahhirun dönemin iki önemli ismi olan İbnü's-Salâh ve İbn Hacer gibi iki âlimin tam arasında bir geçiş dönemini temsil eder gibi gözükmektedir. *el-Hulâsa* hem tertip ve muhtevası hem de tarihî dönemi itibariyle bu vasfı yansıtmaktadır. Çünkü tarihî olarak İbnü's-Salâh'ın h. 643, İbn Hacer'in h. 852 ve Tîbî'nin h. 743 olan vefat tarihlerini dikkate aldığımızda müellif tam sekizinci asır gibi bir geçiş döneminde bulunmaktadır.

Eser ayrıca; muhtevası, başlıkları ve bölümleri itibariyle usule katkıda bulunmuştur. *'Ulûmu'l-hadîs*'in ihtisârlarında göremediğimiz farklı konuları içermesi, hatta mütevâtir-âhad şeklindeki tertibi belli yönleriyle İbn Hacer'in eserinin oluşumuna katkıda bulunmuştur, denilebilir. Çünkü İbnü's-Salâh'a dair çalışma yapanların aksine onun alternatif bir tertib tercihi, ıstılah tanımlarını daha veciz bir şekilde ortaya koyması ve kendinden önceki eserleri tahlil etmesi, bir yandan selefleri açısından noksanlığın giderilmesini sağlarken diğer yandan halefleri için de farklı çalışmalara zemin oluşturmuştur.

C. Tertip Açısından Önemi

el-Hulâsa'nın hemen başında belirtildiğine göre eserde usul konuları 'mu-

sırada kurulan Memluk Sultanlığı, himayesine sığınan tüm müslüman mültecilere kucak açmıştı. Bu mülteciler arasında doğu ve batı İslam dünyasının en mümtaz ilmi şahsiyetleri bulunuyordu" (bkz. Yiğit, *Memlûkler*, s. 243).

⁴⁴ İlhanlılar döneminde Şîlik tarihte ilk defa bir devletin resmi mezhebi olmuştur. İlhanlıların bir dönem, Şîliği tercih etmelerinde dinî ve siyasî birçok faktörden bahsedilebileceği gibi bu tercihin dinî ve siyasî birçok sonucu olduğu da belirtilmelidir. Konunun detayları için bkz. Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîlik*, İstanbul 2010; a.mlf., "Sebeup ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şîliği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 64 (2012), s. 115-128.

kaddime, mekâsîd ve hâtîme⁴⁵ olmak üzere üçe ayrılarak incelenmiştir. Mukaddime kısmında Peygamberin hadisini bilmenin önemine temas edilmiş ve metin, isnad, sened, hadis, inşa, haber gibi bazı temel ıstılahlar izah edilmiştir.⁴⁶ Burada, özellikle haber başlığında mütevâtîr konusunun zikredilmesi, haberi elde etme yolları gibi konuların ele alınması önemlidir.

Eserin ikinci bölümü olan ‘mekâsîd’da ise konular dört bab hâlinde ele alınmıştır. Öncelikle hadisin kısımları olarak sahih, hasen, zayıf gibi üç temel ıstılah ele alınmıştır. Sonra sistematik bir şekilde bu üç türün her birine dâhil olabilecek hadis çeşitlerine geçilerek müsned, muttasıl, merfû‘, mu‘an‘an, mu‘allak, ferd, garîb, meşhûr, azîz, müdrec, ta‘lîk, musahhaf, isnadın kısımları, müselsel, ihtilâfu‘l-hadîs, nâsih-mensûh, garîbu‘l-hadîs, mürsel, maktû‘, munkatî‘, mu‘dal, şâz, münker, mu‘allel, tedlîs gibi ıstılahlar açıklanmıştır. Bunların yanı sıra bu başlıkta mevzû hadis, cerh ve ta‘dîl ile ilgili meseleler, râvîler, hadis tahammül ve eda yolları da ayrı fasıllar halinde ele alınmıştır. Hâtîme bölümünde ise hadis talebesi, hadis şeyhi ve hadis kâtibinin âdab ve ahlâkına dair meselelere değinilmiştir.

Görüldüğü üzere müellif genel itibariyle kendi içinde sistematik bir tertip ile usul konularını ele almıştır. Peki, bu tasnif tamamıyla müellife ait bir tertip midir ve bunun usûl kaynakları açısından katkısı ne olmuştur? Bu iki soru eserin usul kaynakları arasındaki yerini tespit noktasında oldukça önemlidir.

Öncelikle eserin ana bölümleri olan mukaddime, mekâsîd, hâtîme açısından meseleye bakıldığında, bu isimlendirmenin İbnü‘l-Esir el-Cezerî’nin (v. 606/1210) *Kütüb-i Sıtte*’deki hadisleri bir araya getiren *Câmi‘u‘l-usûl* isimli eserindeki telif sistemini çağrıştırdığı belirtilmelidir. Ancak aralarında belirgin bir fark bulunmaktadır. Şöyle ki İbnü‘l-Esir, kitabını mebdâî, mekâsîd ve havâtîm olarak isimlendirmiştir.⁴⁷ Eserin ‘mebdâî’ kısmı İsmail L. Çakan’ın ifadesiyle “mufassal ve mükemmel bir mukaddime ve hadis usûlü özetinden oluşmaktadır.”⁴⁸

Şu durumda İbnü‘l-Esir, eserin tümünü üç kısma ayırmış ve bunları mebdâî, mekâsîd ve hatîme şeklinde isimlendirmiş, Tîbî ise usul konularının tümünü yani İbnü‘l-Esir’in mebdâî olarak adlandırdığı bölümü mukaddime, mekâsîd ve hâtîme şeklinde üçe ayırarak incelenmiştir. Onun bu eseri gördüğünü ve ondan da istifade ettiğini düşünürsek *Câmi*’deki bu isimlendirmeyi beğendiğini, usul konularını incelerken buradaki tasnifi de dikkate aldığı ve

⁴⁵ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 26.

⁴⁶ Bu tanımlara sonraki usul çalışmalarında önem verildiği belirtilmelidir. Süyûtî, Ali el-Kârî gibi usul çalışmaları bulunan âlimler başta olmak üzere birçok eserde metin, isnad, sened gibi ıstılahların tarifi yapılırken Tîbî’den de istifade edilmiştir. Bazı çalışmalar da bu kavramları Cürcânî’nin muhtasarına atıfla tanımlamışlardır. Esasında bu eser onun çalışmasının herhangi bir ilave yapılmadan özeti olduğuna göre bu atıflarda da müelliften istifade edildiği söylenebilir.

⁴⁷ İbnü‘l-Esir, Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek, *Câmi‘u‘l-usûl fi ehâdisi‘r-resûl*, Dımaşk 1389/1969, I, 34-35.

⁴⁸ İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2003, s. 146

buradan esinlendiğini söyleyebiliriz.

Eser telif edilirken, İbnü's-Salâh kaynaklı diğer eserlerden farklı olarak dikkat çekici şekilde kitabın hemen başında metin, sened, isnad, hadis ve haber gibi temel kavramların tanımı yapılmıştır. Burada, hadis ıstılahlarına dair telif edilen bir çalışmanın tertîbi açısından dikkat çekici iki hususa; haber-inşa ve haber-tevâtür-âhâd ilişkisine değinilmiştir.

Hemen belirtmek gerekir ki müellif inşa konusunu belâğat ilmi merkezinde ele almış, mütevâtir konusunu ise daha sonra İbn Hacer'in eserinde de görüldüğü şekliyle kelâm ilmini de dikkate alarak hadis-kelâm ilişkisi bağlamında bir zemine oturtmuştur.⁴⁹

Eserin hemen başında meseleye metinden başlanması, inşa konusuna değinilmesi, mütevâtir-âhâd ayırımına yer verilmesi usul eserlerinin muhtevası açısından önemli olduğu gibi İbnü's-Salâh'ın eserinin tertibine yönelik tenkitleri de bertaraf etme çabasını yansıtmaktadır. Hatta mukaddimede hadisi bilmenin önemi belirtildikten sonra metnin tanımından işe başlanması, hemen akabinde isnad ve senedin tanımının yapılması, Tîbî'nin niçin *Mişkâtü'l-Mesâbih* gibi isnadsız bir hadis metninin ortaya çıkışına öncülük ettiğini⁵⁰ görmek açısından dikkate değer bir husustur.

el-Hulâsa'nın muhtevasını incelerken Tîbî'nin dil ve belâğat konusunda mütehasıs bir âlim olduğunu da dikkate almak gerekmektedir. Bu durum müellifin Tebriz bölgesindeki dil-belâğat, tefsir ve kelâm başta olmak üzere farklı ilim dallarından elde ettiği birikimin eserine bir şekilde yansımaları olarak da görülebilir.

Özafşar'ın "Hadis İlminde Alan Evrilmesi" başlıklı makalesinde bu döneme dair yapmış olduğu bazı değerlendirmeler bu çerçevede önem arz etmektedir. Şöyle ki ona göre özellikle altı, yedi ve sekizinci asırlarda hadis ilmi "doğrudan ve dolaylı olarak Arap dili, kelâm ve fıkıh usûlü, hatta bir dereceye kadar mantık ve felsefe disiplinlerinin etkisi altına" girmiş ve metin öncelikli bir hadisçilik revaç bulmuştur.⁵¹

el-Hulâsa'ya bakıldığında, eserin tertibini ortaya çıkaran unsurların izahı açısından bu değerlendirmeler dikkat çekicidir. Haber ve inşanın tarifi, metin, isnad ve sened gibi ıstılahların açıklamalarının yanında Arap dili ve

⁴⁹ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 27-33.

⁵⁰ *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in ortaya çıkış süreci ve Tîbî'nin katkısı için bkz. Selim Demirci, "El-Hatîb et-Tebrizî ve *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2014, cilt: XII, sayı: 2, s. 95-113.

⁵¹ Mehmet Emin Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evrilmesi", *İslâmiyyât*, 2003, cilt: VI, sayı: 4 [İslami İlimler Sorunu özel sayısı], s. 111. Çalışmada özellikle rivâyet-dirâyet ilişkisinde Tîbî'nin konumuna dair şöyle bir değerlendirme de yapılmıştır:

'İlmu dirâyeti'l-hadis için zorunlu görülen lügat, nahiv, sarf, me'âni, beyan, bedi ve usul konuları, eşzamanlı olarak yazılan hadis usulü kaynaklarında yer almadığı gibi bilakis bu durumla çelişen açıklamalara da rastlanmaktadır. Meselâ Tîbî hadislerin değerlendirilmesinde 'hadis metni'nin çok nadir olarak dikkate alındığını söyleyerek, aslında rivâyet dönemlerinin mantık ve terminolojisini' devam ettirmiştir (bkz. Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evrilmesi", s. 113).

belâğatına dair izahlara da yer verilmesi, az da olsa bazı fıkıh usülcülerinin görüşlerinin yer alması ve bazı kelâmcılara referansta bulunulması yönüyle eser dönemin karakteristik bazı özelliklerini yansıtır.

Buraya ek olarak esere özgü bir farklılıktan daha söz edilmelidir. Müellif öneminde varolan ve kendisinin de tefsir ve hadis hâşiyelerinde gördüğümüz şerh-hâşiyeye üslubunu hadis usulü eserine de kısmen tatbik etmiştir. Hâlbuki Nevevî, İbn Cemâ'a ve İbn Kesîr gibi '*Ulûmu'l-hadis*' üzerine çalışma yapan müelliflerde *el-Hulâsa*'daki gibi 'şârih/yorumcu' üslubu görülmemektedir.

Müellifin aynı zamanda bir şârih olması, durumu tam olarak izah etmez. Zira eser üzerine ilk ihtisârlardan birini yazan Nevevî, *Sahîh-i Müslim*'e en önemli şerhi yazan müelliflerdendir. Şu durumda ondan da gerek *İrşâd*'ı gerekse de *Takrîb*'i yazarken şârih/bir usul yorumcusu gibi eserini telif etmesini beklememiz gerekecekti. Oysa o, İbnü's-Salâh'ın sistemine ve üslûbuna genel olarak müdâhale etmemiştir.

Bunlardan hareketle *el-Hulâsa*'da Tîbî'nin, İbnü's-Salâh'tan tertip kısmen de üslûp itibariyle ayrıldığını hâlbuki diğer müelliflerin eseri ihtisâr ederken hem tertibi hem de eserdeki üslubu koruduklarını söylemek mümkündür.⁵²

Netice itibariyle Tîbî, eserinin tertibi ve ele aldığı konular itibariyle usulde temel aşamalardan birini (ve hatta tekâmülü) ifade eden İbn Hacer'i hazırlayan ve İbnü's-Salâh'tan da belli yönleriyle istifadeyi kolaylaştıran/tehzib eden eserlerden biri olarak görülebilir. Çünkü '*Ulûmu'l-hadis*' esaslı eserler arasında o, eserin tertibine müdâhale eden bir çalışma olduğu gibi istidrak edilen bazı konular itibariyle eserin dışına da çıkabilmiştir. Bu haliyle eser mükemmel olmasa bile usulde farklı bir tertib ve tehzîbin mümkün olduğunu ortaya koymuştur.

D. Muhtevası

el-Hulâsa'nın, muhtevasının çeşitliliğini ve önemini görmek açısından müteahhirun dönemi usul eserleri arasında ayrı bir yeri olan '*Ulûmu'l-hadis*' ve (*Nuhbetü'fiker*'in şerhi) *Nüzhetü'n-nazar* gibi iki temel eserin içeriği ile genel bir mukayesesi yol gösterici olacaktır. Tîbî'nin *el-Hulâsa* isimli eseri ile İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in usul eserlerinin temel konularını ve başlıklarını dikkate aldığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

<i>Ulûmu'l-hadis</i>	<i>el-Hulâsa</i>	<i>Nüzhetü'n-nazar</i>
Sahîh	Mukaddime: (Temel Tanımlar) Metin, Sened, İsnad, Hadis, Haber-İnşa	Mukaddime ve Temel Usul Kaynakları

⁵² Tîbî bu tertibi yaparken metnin tanımının hemen başta zikredilmesi, inşa konusuna girilmesi gibi- bazı farklılıklar olsa dahi İbn Cemâ'a gibi kendisinden önceki bazı müelliflerden azami derece istifade etmiştir. Bu hususu zaten eserin mukaddimesinde bu kaynakların ismini zikrederek beyan etmiştir.

Hasen	Mütevâtir Haber ve Şartları	Haber ve Hadis Kavramları
Zayıf	Âhâd Haber	Mütevâtir Haber ve Şartları
Müsned	Mekâsîd: Birinci Kısım: Hadisin Kısımları ve Nev'leri	Âhâd Haberler: Meşhûr, Aziz
Muttasıl	Sahîh	Ferd ve Çeşitleri
Merfû'	Hasen	Makbûl Haberler: Sahîh
Mevkûf	Zayıf	Hasen
Maktû'	(Sihhat Durumu Müşterek Kavramlar) Müsned	Sikanın Ziyâdesi
Mürsel	Muttasıl	Şaz/Mahfûz-Münker/Ma'rûf
Munkatî'	Merfû'	Mütâbi-Şahid-İtibar
Mu'dal	Mu'an'an	Muhtelifu'l-Hadîs
Müdelles	Mu'allak	Nasih-Mensûh
Şaz-Münker	Ferd Hadis ve Kısımları	Merdud Haberler: Mu'allak
İtibar-Mütâba'at-Şevâhid	Müdreç ve Kısımları	Mürsel
Ziyâdetü's-Sika	Meşhur	Mu'dal
Ferd Hadîs	Garîb	Munkatî'
Mu'allel	Azîz	Müdelles
Muzdarib	Musahhaf	Mevzû'
Müdreç	Âl-i İsnad ve Kısımları	Münker-Metruk
Mevzû'	Müsel ve Çeşitleri	Mu'allel
Maklûb	Ziyâdetü's-Sika	Müdreç
Rivâyeti Kabul Edilen ve Kabul Edilmeyen râvinin Vasıfları (Cerh ve Ta'dîle bağlı Meseleler)	İtibar-Mütâba'at-Şâhid	Maklûb
Hadis Semâ' ve Tahammülü	Muhtelifu'l-hadîs	Muttasıl İsnâda Ziyâde
Hadis Kitâbeti ve Zabtı	Nasih ve Mensûh	Muzdarib
Hadis Rivâyetinin Vasfı	Garibu'l-hadîs ve Fıkhı	Musahhaf-Muharref
Muhaddisin ve Talebenin Adâbı	Mevkuf-Eser	Garibu'l-hadîs
Âli ve Nâzil İsnâd	Maktû'	Râvî ile İlgili Meseleler: Cehalet, Bid'at, Sû-i hıfz.
Meşhur Hadis	Mürsel	İsnada Bağlı İstilahlar: Merfû'
Garîb ve Azîz Hadis	Munkatî'	Mevkûf
Garibü'l-hadîs	Mu'dal	Maktû'
Müsel	Şaz-Münker	Müsned
Nâsîh-Mensûh	Mu'allel	Âli ve Nâzil İsnadlar
Musahhaf	Müdelles	Hadis râvîleri (Tabakalara Bağlı Bazı Hususiyetler): Akran râvîler, Müdebbec, Büyüklerin Küçüklerden Rivâyeti, Babaların Çocuklardan Rivâyeti, Sâbık ve Lâhık, Muhmel, Müsel

Muhtelifu'l-hadis	Muzdarib	Rivâyet Sigaları
Muttasil İsnâda Ziyâde	Maklûb	Müttefik-Müfterik/Mutelif-Muhtelif
Mürsel-i Hafî	Mevzû' ve Kısımları	Müteşâbih
Râvî Tabakalarına Dair Bazı Bilgiler: Sahabe, Tabiun; Küçüklerin Büyüklerden Rivâyeti, Müdebbec, Kardeş râviler, Babaların Çocuklarından Rivâyeti, Aynı Hocadan Rivâyette Bulunan Müşterek İsimli râviler...	2. Kısım: Râvilerin Vasıfları; Rivâyeti Kabul Edilen ve Kabul Edilmeyen râvinin Vasıfları (Cerh ve Ta'dile bağlı Meseleler)	Râvilerin Tabakalarına Dair Kısa Bilgiler
Râvilerin İsimleri ve Nisbelerine Dair Hususlar: Farklı İsim ve Sıfatla Tanınanlar, İsim ve Künyeler, Mutelif-Muhtelif, Müttefik-Müfterik, İsimleri ve Nisbelere Benzeyeler, Babalarından başkalarına Nisbet Edilenler...	3. Kısım: Tahammül ve Eda Yolları	Cerh ve Ta'dil ile İlgili Kısa Bilgiler
	Hadis Rivâyetinin Keyfiyeti (Râvî ile İlgili Bazı Meseleler)	Râvilerin İsimleri, Künyeleri ve Lakapları
	4. Kısım: râvilerin İsimleri ve Âlimlerin Tabakaları: Sahabe, Tabiun	Tahammül ve Edâ ile İlgili Kısa Bilgiler
	İsimler, Künyeler ve Lakaplar	
	Râvî Bilgisine Dair Muhtelif Hususlar: Mevâlî, Râvilerin Vatanları, Vefeyât...	
	Hâtîme: Âdâb; Muhad-disin, Talibin ve Kâtibin Dikkat Etmesi Gereken Kurallar	

Yukarıdaki tabloya bakıldığında *el-Hulâsa*'nın tertîbi, muhtevası ve iki temel eser arasındaki konumu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tîbî, genel itibarıyla İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmu'l-hadis'*ini eserinin mekâsîd bölümünde dört bab halinde özetlemiş, ondan farklı olarak mukaddimedede temel kavramlara, Mütevâtir-Âhâd gibi haberlere dair temel ayrımlara ve bilgi değerine yer vermiş,⁵³ hâtîmeyi ise âdâb konularına ayırmıştır. Mukaddime kısmının İbn

⁵³ Bu tasnifin ve özellikle haber ile ilgili yaklaşımlarının dikkate alındığına dair örnek için bkz. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdila*, s. 142-143; Leknevî'den naklen bu bilgilere atıf için bkz. Kâsımî, Cemâlüddîn b. Muhammed b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Kavâidü't-tahdis min fûnûni mustalahi'l-hadis*, Beyrut 1431/2010, s. 267-68.

Hacer'in eseri ile benzerliği de dikkat çekicidir. Ancak İbn Hacer'de bu kısmın daha sistematik olduğu belirtilmelidir.

Öte yandan Tîbî'nin eserinin konu tertîbi ve muhtevasında anlaşılması zor bazı hususlar olduğu da belirtilmelidir. Usul sahasında sonraki dönemlerde ondan söz ettiren temel konulardan birisi kudsi hadise yapmış olduğu tariftir. Konuyla ilgili çalışmalarda 'el-Hadîsü'l-kudsi' ifadesinin bir terim olarak h. VI. (m. XII.) yüzyıldan itibaren bu konuda yazılmaya başlanan derleme çalışmalarından sonra ortaya çıktığı, ancak tanımını ilk defa Tîbî'nin yaptığı belirtilmiştir.⁵⁴ Ancak *Miškâtü'l-Mesâbil*'e yazmış olduğu şerhte bu istilahın tanımını yapan müellifin⁵⁵ konuya asıl değinmesi gerek kaynak olan bir hadis usulü çalışmasında değinmediği görülür. Bunun muhtemel sebepleri konusunda farklı şeyler söylenebilir. Meselâ Akalın, kudsi hadisler için yapmış olduğu çalışmada bu durumu "hadîşçilerin, 'kudsi hadîs'i ayrı bir hadîs çeşidi olarak incelemediklerinin en önemli" göstergesi olarak değerlendirir. Ayrıca o, bu durumun sadece "et-Tîbî'ye has bir anlayış olmayıp, diğer hadîşçilerin de aynı anlayış ve tavırla telifte" bulduklarını da belirtir.⁵⁶ Hadîşçilerin bu şekilde davranmasının sebebi ise "hadîs usulü geleneğinde kudsi hadîsin ayrı bir başlık altında değil de, merfû' hadîs içinde değerlendirilmiş olması ve kendilerinin de bu kanaate sahip olmalarındandır"⁵⁷ şeklinde izah edilir.

Buna mukabil merfû', mevkûf, maktû' kavramları ile bütünlük sağlayacak şekilde bu kavrama da yer verilseydi kitabın muhtevasının daha farklı olabileceği ve hatta sonraki dönemlerde kendisinden/usul çalışmasından fazlasıyla söz ettirebileceği düşünülebilir. Bu noktada müellifin telhîsini yaptığı ve ifade ettiği eserlerin kapsamının dışına tümüyle çık(a)madığı, bu durumunun gözünden kaçtığı veya bir başka eserinde konuya temas ettiği için bu-

⁵⁴ Hayati Yılmaz, "Kudsi Hadis", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 318; Enbiya Yıldırım, "Kudsi Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (2009), cilt: 13, s. 41. Kudsi hadis konusuna dair tafsilat ve Tîbî'nin tanımının etkisinin tafsilatı için bkz. İsa Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsi Hadisler*, (Doktora Tezi, MÜSBE), İstanbul 2014.

⁵⁵ Tîbî, *el-Kâşif*, II, 470. Son dönemde yapılan bazı çalışmalarda da Kudsi hadisin tarifi yapılrken Tîbî'ye atıf yapılmıştır. Bazı örnekler için bkz. Kâsımî, *Kavâidü't-tahdis*, s. 66; Muhammed Ebû Zehv, *Hadis ve Hadîşçiler*, trc.: Selman Başaran-M. Ali Sönmez, İstanbul 2016, s. 38; İtr, *Menhecû'n-nakd*, s. 324-325. Söz konusu çalışmalarda Tîbî'nin bu konudaki tanımı Ebû'l-Bekâ'nın (v. 1094/1683) aktarımı üzerinden verilmiştir. Hâlbuki o, Kudsi hadis ile ilgili tanımını *Miškât* şerhinde yapmıştır.

⁵⁶ Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsi Hadisler*, s. 15. Araştırmacı aynı zamanda İbn Hacer'in de benzer yaklaşımda olduğunu şu cümlelerle kaydeder: "Tîbî'nin kudsi hadise dair anlayışının ve telif tarzının benzerinin, İbn Hacer el-Askalânî'de de (856/1448) olduğunu görmekteyiz. İbn Hacer'in, hadis usulü kitaplarından ne *Nuhbetü'l-Fiker*'de, ne de şerhi *Nüzhetü'n-Nazar*'da kudsi hadis ile ilgili herhangi bir bilgi vermeyip, değerlendirme yapmamasına rağmen, Buhârî şerhi *Fethu'l-Bârî*'de kudsi hadislerin geçtiği yerlerde açıklamalarda bulunduğu görülmektedir." Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsi Hadisler*, s. 17.

⁵⁷ Akalın, *Hadis Tekniği Açısından Kudsi Hadisler*, s. 17.

rada tekrar değinmeye gerek görmediği iddia edilebilir. Hangi şekilde izah edilirse edilsin müellif usule dair meseleler arasında kendisinden en çok söz ettiren konu olan kudsî hadise yapmış olduğu tanımı ve bu kavramı *el-Hulâsa*'da zikretmemiştir.

Müellif, yukarıda belirtilen konuları bab-fasıl-(konu ile ilgili bazı önemli meseleler diyebileceğimiz) fer' sistemi ile ele almıştır. Eserde bu konular işlenirken kimi yerlerde Nevevî'nin kim yerlerde de '*Ulûmu'l-hadîs*'e göre daha kısa (muhtasar) ve kuşatıcı (câmi')⁵⁸ olduğu için İbn Cemâ'a'nın ibarelerini tercih etmiştir. Ayrıca o, Nevevî ve İbn Cemâ'a gibi âlimlerin görüşlerini aktarmakla yetinmemiş, gerekli gördüğü yerlerde bunları tahlil ederek tartışmış⁵⁹ ve kendi kanaatini de belirtmiştir.

Bu hususu en temel usul kavramlarından biri olan sahihin tanımında görmek mümkündür. Çünkü İbnü's-Salâh sahih hadisi; müsned senedi mutasıl, râvîsi âdil-zâbıt, şazz ve mu'allel olmayan hadis olarak tarif etmiştir.⁶⁰ Ancak Tîbî tanımı müsned kısmını katmaksızın yapmıştır.⁶¹ Yani İbnü's-Salâh'ın zikrettiği unsurlardan birini tanımdan çıkarmıştır. Kuvvetle muhtemel Tîbî bu tasarrufa giderken Nevevî'nin yaptığı tanımı tercih etmiştir.⁶²

el-Hulâsa'nın muhtevası bağlamında İbnü's-Salâh'a ait olan, hadislerin sihhati hakkında yeniden hüküm verilemeyeceği veya önceki âlimlerin vermiş olduğu hükümle iktifa edilmesi gerektiğine dair görüşün⁶³ de eserde yer almadığına temas edilmelidir. Buradan hareketle onun bu görüşe katılmadığını söylemek acelecilik olacaktır. Çünkü konuya eserde yer vermemesi katılmadığını değil, konu etrafında tartışmaya girmeye gerek görmediği, telhîs yaparken tartışmalı olan konuyu eser dışında bırakmak istediği ve hatta bunu bir problem olarak görmediği şeklinde de anlaşılabilir. Çünkü Tîbî'nin hadis metinlerine ve musanniflerine verdiği önemi hadis metinlerini bir araya getiren bir kaynak olarak *Mişkâtü'l-Mesâbih*'e yapmış olduğu hizmetleri, şerhindeki kaynak merkezli yorumları göstermektedir. Tîbî'nin teorik olarak ona itirazları olduğu varsayılrsa bile - ki bunu *el-Hulâsa*'dan hareketle söylemek zordur- pratikte o da İbnü's-Salâh'ın bu konudaki temel yaklaşımına genel itibarıyla uymuştur.

Bunların yanı sıra *el-Hulâsa*'nın, teknik manada bir telhîs/hulâsa olmasına

⁵⁸ Hulvânî, Fatim Hasen Abdurrahmân, *el-İmam el-Hafız Şerefüddin el-Hüseyn b. Abdullâh et-Tîbî ve Menhecuhû fi Kitâbihi el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, (Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ), Mekke 1998, III, 1062.

⁵⁹ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 40-43, 77, 107-108, 118-119, 147.

⁶⁰ أما الحديث الصحيح : فهو الحديث المسند الذي يتصل إسناده بنقل العدل الضابط عن العدل الضابط إلى منتهاه ولا يكون شكلindeki tanım için bkz. İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, Dımaşk/Beyrut 2000, s. 11-12.

⁶¹ هو ما اتصل سنده بنقل العدل الضابط عن مثله، وسلم من شذوذ وعلّة Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 35.

⁶² Müsned kavramının tanımdaki konumu ile ilgili değerlendirme için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 11 (Nurettin İtr'in notu)

⁶³ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 16-17.

rağmen zengin muhtevası da dikkat çekmektedir. Meselâ hasen hadis konusu ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiştir.⁶⁴ Mevzû hadis konusu için de aynı değerlendirilmeyi yapmak mümkündür.⁶⁵ Çünkü ilgili kısım konu hakkında yazılmış bir risâle izlenimini vermektedir. Önce kavramın izahı yapılmış, rivâyetinin hükmüne temas edilmiş ve uydurma hadislerin nasıl anlaşılacağına değinilmiştir. Akabinde de uydurma hadislere dair farklı örnekler zikredilmiştir. Bunlar arasında mevzû hadisler bağlamında hadis usulü kitaplarında örnek olarak karşımıza çıkmayan ğarânik⁶⁶ rivâyetleri, Şia'nın Hz. Ali ile ilgili uydurduğu rivâyet ve reğaib ile ilgili misal dikkat çekicidir. Sonrasında ise Kudâî'nin (v. 454/1062) *Şihâbü'l-ahbâr*'ında varolan uydurma rivâyetlere dair bir liste, Hasen b. Muhammed es-Sağânî'nin (v. 650/1252) *ed-Dürri'l-mültekat fî tebyîni'l-ğalat* isimli eserinden aktarılmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse mevzû hadis konusu İbnü's-Salâh'ın eseri de dâhil olmak üzere müteahhirun dönemi usul eserlerinin tamamından daha tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır.

Müellifin eserinde muhteva itibariyle dikkat çeken bir başka konu da manen rivâyet meselesidir.⁶⁷ Özellikle dil ve belâgat sahasında müteahhis olan müellifin konuyu değerlendirmesinde bu husus belirleyici olmuştur. O, "benim sözümü işiten/dinleyen, iyice kavrayan..." rivâyetinin⁶⁸ lafızları üzerinden pratik bir şekilde Hz. Peygamber'in kullanmış olduğu lafızların korunması gerektiğini ortaya koymuş ve ayrıntı için okuyucuyu *Şerhu't-Tibyân* isimli eserinin fesahat bölümüne yönlendirmiştir.

Muhteva açısından kaydedilmesi gereken bir başka husus da eserin kaynaklarıdır. Tîbî, eserini oluşturan temel usul kaynakları dışında konu açısından önemli gördüğü için farklı kaynaklara da atıflarda bulunmuştur. Bunlara örnek olarak aşağıdaki müellifler ve kaynaklar zikredilebilir:

⁶⁴ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 39-47. Süyutî *Tedrib*'te hasen hadisi açıklarken Tîbî'nin değerlendirmelerini de dikkate almış ve ona atıflarda bulunmuştur (bkz. Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tedribu'r-râvî*, Beyrut 1419/1999, I, 125, 127). Benzer şekilde Kâsımî de hasen kavramını açıklarken onun yaptığı tanıma işaret etmiştir (bkz. Kâsımî, *Kavâidü't-tahdis*, s. 105). Yeni çalışmalarda da Tîbî'nin hasen değerlendirmeleri dikkate alınmıştır (bkz. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara1992, s. 120).

⁶⁵ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 84-98. Tîbî'nin *el-Hulâsa*'sı mevzû hadisler, vaaz ve kıssacılık konularında yapılmış çalışmaların bibliyografyalarında yerini almıştır. bkz. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, İstanbul 2002, s. 217; Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun 1997, s. 212; Hasan Cirit, *Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları*, İstanbul 2002, s. 274.

⁶⁶ Müellifin ğarânik rivâyetini değerlendirirken kelâmcı ve tefsirci bakışının kendisini gösterdiğini belirtmek gerekir. Hatta burada onun isnad ya da rivâyet merkezli değil metin ya da muhteva merkezli düşündüğünü ve rivâyeti tenkit ettiğini söyleyebiliriz. Zikrettiği kaynağın da Matürîdî olması dikkat çekici bir başka husustur (bkz. Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 86-87). Konuya yaklaşımın ayrıntıları için bkz. Tîbî, *el-Kâşif*, IV, 1111-1112.

⁶⁷ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 138-141.

⁶⁸ Tirmizî, İlim 7.

Mâtürîdî (v. 333/944),⁶⁹ Cessâs (v. 370/981),⁷⁰ Hâkim (v. 405/1014) *el-Medhal*,⁷¹ Pezdevî (v. 482/1089),⁷² Hasen b. Muhammed es-Sağânî (v. 650/1252) *ed-Dürri'l-mültekat fî tebyîni'l-ğalat*,⁷³ Nevevî *Şerhu Sahîh-i Müslim*,⁷⁴ ve muasırı Takiyyüddîn İbn Teymiyye (v. 728/1328).⁷⁵

E. *el-Hulâsa*'nın Etkisi

İbn Hacer'in *ed-Dürer*'i ve Süyûtî'nin *Buğye*'si başta olmak üzere Şerefüddîn et-Tîbî'nin hayatından bahseden biyografik kaynaklarda görebildiğimiz kadarıyla *el-Hulâsa*'dan bahsedilmez. Bu durumu müellifin daha ziyade *Mişkât* şerhi ve *Keşşaf* hâşiyesi ile meşhur olması kısmen izah etse de her iki müellifin de Tîbî'yi iyi tanıdıklarını, ondan usul yönüyle de istifade ettiklerini dikkate aldığımızda mesele zor anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de müellifin *Mişkât* şerhinden istifade etmiş olduğuna göre en azından şerhin mukaddimesi vasıtasıyla onun usul ile ilgili ihtisârından muhakkak haberdardı, diyebiliriz. Aynı şekilde Süyûtî ise *Tedribü'r-râvî*'sinde müellifin metin, sened, isnad, hadis, hasen gibi istislahlara dair yapmış olduğu değerlendirmelerden ismini zikrederek istifade etmiştir.

Şu durumda her iki müellifin *el-Hulâsa*'dan bahsetmemesinin gerekçesi olarak zihne gelebilecek olan eserin tanınması, bilinmemesi ihtimali meseleyi izah sadedinde pek mümkün görünmemektedir. Esasında Sehâvî tarafından hicrî dokuzuncu asra dair kaydedilen bilgiler eserin İbn Hacer'in döneminde, yani müellifin vefatından kısa bir süre sonra tanındığını göstermektedir. Çünkü onun aktardığı bilgiler eserin yaygın olmamakla birlikte hicrî dokuzuncu asırda tedris faaliyetlerinde yerini aldığına işaret etmektedir.⁷⁶

Şu hâlde İbn Hacer ve Süyûtî'nin görüşlerinden istifade ettikleri müellifi zikretmemelerinin muhtemel sebepleri arasında şunlar zikredilebilir:

(1) İbn Hacer biyografiyi hazırlarken eser gözünden kaçmıştır, Süyûtî de müellifin biyografisini ondan olduğu gibi aktardığı için o da kaydetmemiştir.

(2) Müellifin diğer eserleri kadar meşhur olmadığı için zikretmeye gerek görmemişler, önemlilerini zikretmişlerdir.

(3) Haberdar olmuşlar, ancak biyografide özet bilgiler sunmaları sebebiyle zikretmemişlerdir.

Bu bilgilerden sonra öncelikli olarak belirtmek gerekir ki *el-Hulâsa*, '*Ulûmu'l-hadîs* üzerine çalışma yapan Nevevî, Irâkî ve İbn Hacer gibi kendi-

⁶⁹ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 87.

⁷⁰ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 56.

⁷¹ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 37.

⁷² Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 48, 56.

⁷³ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 89.

⁷⁴ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 87, 89.

⁷⁵ Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 97.

⁷⁶ ومما أخذته عنه الكشاف بل سمع عليه البخاري وأصول الدين كشرح المواقب والمعاني والبيان كشرح المفتاح للسيد وقرأ على عمه القطب عيسى الخلاصة للطبي في علوم الحديث، والمطول مع الخلاصة في علوم الحديث للطبي (Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, III, 128, IV, 83, V, 70, VI, 142).

sinden yoğun bir şekilde bahsedilen bir kaynak değildir. Bu manada Tîbî, hadis tarihi ve hadis usûlü tarihi konularında genel bilgiler sunan akademik çalışmalarda kendisinden söz edilen biri olarak karşımıza çıkmaz. Bunu görmek açısından son dönemde hadis tarihi, hadis usûlüne dair muhtelif meselelerin ele alındığı çalışmalara bakmak yeterli olacaktır. Ancak detaylı hadis araştırmalarında, makalelerde, tezlerde ve Ansiklopedi maddelerinde onun görüşlerine referansların bulunduğu da belirtilmelidir.⁷⁷

Tîbî'nin müteahhir dönemde Nevevî, İbn Kesir, Zerkeşî, Irâkî gibi kendisinden çok söz edilmemesinde birçok unsurun etkisinden bahsedilebilir. Bunlar arasında müellifin yaşadığı bölge olan Tebriz'in Dımaşk ve Mısır kadar rihle merkezi olmaması, eserinin diğerleri kadar yaygınlaşmaması, diğer ihtisârların yazıldığı bölgelerde tedris metni olması ve yakın dönem açısından de eserin geç tahkik edilmesi gibi sebepler zikredilebilir.

Buna mukabil burada, esasında onun yaptığı çalışmanın ve usule dair görüşlerinin önemli olduğu, ondan istifade edildiği -bahsi geçen muhtasarlar kadar olmasa da- tedris metni olarak kendisinden istifade edildiği de ifade edilmelidir. Ancak bu istifadenin/tesirin mahiyeti diğer eserlere göre farklı bir seyirde gerçekleşmiştir.

Şöyle ki Tîbî her şeyden önce, ilgili çalışmalarda da temas edildiği üzere, müstakil bir usul konusu olarak kudî hadisin tarifini yapan kimse olarak literatüre geçmiş bir âlimdir. Ayrıca o, kendisinin yazmış olduğu telhîsi *Mîş-kât* şerhinin başında özetlemiştir. Yapmış olduğu bu özet es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (v. 816/ 1413) tarafından tekrar elden geçirilerek telif edilmiştir. Dolayısıyla *el-Hulâsa* biri müellifin kendisi, diğeri Cürçânî olmak üzere iki defa elden geçmiştir/ihtisâr edilmiştir. *el-Muhtasar fî usûli'l-hadis/Hâşiye alâ Hulâsati't-Tîbî/ed-Dibâcü'l-müzheb*⁷⁸ isimleriyle maruf olan eser⁷⁹ Tîbî'nin çalışmasının etkisi açısından son derece önemlidir. Çünkü Cürçânî'nin yap-

⁷⁷ Örnek olarak bkz. Emin Âşıkcutlu, *Hadîste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 126, 129, 140. Abdullah Aydın, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*'nü hazırlarken istifade ettiği kaynaklar arasında *el-Hulâsa*'yı da zikreder (bkz. Abdullah Aydın, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 381). *DİA*'daki bazı maddelerde de Tîbî'nin *el-Hulâsa*'sına atıflar bulunmaktadır. Bazı örnekler için bkz. Abdullah Aydın, "Asıl", *DİA*, İstanbul 1991, III, 473; Salâhaddin Polat, "Ferd", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 369; a.mlf., "Garib", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 375; Emin Âşıkcutlu, "Meçhul", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 287.

⁷⁸ Eserin ismi Gümüş ve Özkan tarafından *ed-Dibâcü'l-müzheb* şeklinde kaydedilmiştir. (bkz. Sadrettin Gümüş, "Cürçânî", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 136; Özkan, "Tîbî", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 126) Biz de buradaki bilgiye uyarak böyle kaydettik. Ancak Özafşar (Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evrilmesi", s. 106) ve aşağıda zikredilecek olan şerhte ise isim *ed-Dibâcü'l-müzehheb* şeklinde yazıldığı için basım esas alınarak bu şekilde yazılmıştır.

⁷⁹ *DİA*'da müellifin *ed-Dibâcü'l-müzheb* ve *Hâşiye 'alâ Hulâsati't-Tîbî* ismiyle iki ayrı eserinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki *el-Muhtasar fî usûli'l-hadis* adıyla da bilinen müstakil bir usul eseri olarak takdim edilmekte, ikincisinin ise Tîbî'nin eseri üzerine yapılmış olan bir şerh çalışması olduğu dikkat çekilmektedir. (Gümüş, "Cürçânî", *DİA*, VIII, 136.) Tîbî maddesinde ise *el-Muhtasar fî usûli'l-hadis*'in (*ed-Dibâcü'l-müzheb*'in) *el-Hulâsa* üzerine bir ihtisâr çalışması olduğu belirtilmiştir (Özkan, "Tîbî", *DİA*, XLI, 126). Buna göre *el-Muhtasar fî usûli'l-hadis*, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, aynı eser olmaktadır.

miş olduğu ihtisâr da Abdülhayy el-Leknevî (v. 1304/1886) tarafından *Zafe-ru'l-emânî bi şerhi Muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî* ismiyle şerhedilmiştir. Dolayısıyla Leknevî'nin şerhettiği/şerhe layık gördüğü eserin aslı esasında Tîbî'nin ihtisârıdır. Mezkûr şerhte ayrıca Leknevî, yeri geldikçe eserin aslı olan *el-Hulâsa*'dan istifade ederek ona atıflarda bulunmaktadır. Burada Leknevî'nin konumunu da dikkate alarak, şöyle bir teşbihle *el-Hulâsa*'nın yerini tespit edebiliriz:

İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmu'l-hadis*'i, Nevevî'nin *İrşâd*'ı ve *Takrib*'i, Süyûtî'nin *Tedrib*'i arasındaki kaynak-ihtisâr-şerh bağının bir benzeri Tîbî'nin *el-Hulâsa*'sı, *Mişkat* şerhindeki Mukaddime (ki burada o Nevevî'nin *Takrib*'te *İrşâd*'ı üzerine yaptığına benzer bir şey yapmıştır), Cürcânî'nin *İhtisâr*'ı ve Leknevî'nin eseri üzerine yapmış olduğu şerhte de karşımıza çıkmaktadır. Süyûtî *Takrib*'i nasıl bir noktaya taşımışsa, Leknevî de Cürcânî'nin ihtisârını (ki bu ihtisâr Tîbî tarafından yazılan *Mişkat* şerhinin mukaddimesidir) aynı noktaya taşımıştır.

Esasında Tîbî'nin mukaddimesini olduğu gibi özetleyen Cürcânî eserin aslını unutturduğu gibi eserden müstağni kılarak yaygınlaşmasının da önüne geçmiştir denilebilir. Nasıl ki Ali el-Kârî *Mirkât*'ında çokça atıfta bulunarak Tîbî'nin *Mişkat* şerhinin kendi gözüyle okunmasına sebep olmuşsa, Cürcânî de aynı durumu usul eseri için yapmıştır. Dolayısıyla elimizde bulunan Cürcânî ihtisârı ve Leknevî tarafından yapılan şerh Tîbî'nin usule katkısını gösteren en önemli örnektir.

Cürcânî'nin ihtisârı daha erken dönemlerde Leknevî dışındaki âlimler tarafından da şerh edilmiştir. Meselâ onuncu asır Hanefî âlimlerinden Şemseddîn et-Tebrizî bunlardan birisidir. Şemseddîn et-Tebrizî'nin *ed-Dibâc* üzerine yazmış olduğu eserin ismi *Şerhu'd-Dibâci'l-müzehheb*'dir ve eser Mısr' da h. 1350'de basılmıştır.

"Usûl Kitaplarının Tehzibine Mütevâzî Bir Katkı: *el-Hulâsa fi ma'rifeti'(usûli'l)-hadis*"

Özet: Hadis usûlü tarihinde önemli bir konuma sahip eserlerden birisi olarak İbnü's-Salâh'ın *'Ulûmu'l-hadis*'i, telif edildiği dönemden itibaren usul sahasında temel metinlerden birisi olmuştur. Bu eser üzerine ihtisâr, iktisâr, hâşiye, telhîs, tehzîb türünden birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların yoğun bir şekilde Dımaşk ve Kahire gibi iki ilmi merkezde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak hicri sekizinci asır müelliflerinden olan ve Tebriz bölgesinde tedris-talim faaliyetinde bulunan Şerefüddîn et-Tîbî'nin eser üzerine yapmış olduğu *el-Hulâsa* adlı çalışma bazı özellikleri ile dikkat çekmektedir. Bu makalede, yazıldığı dönem ve bölge açısından *el-Hulâsa*'nın önemi üzerinde durularak bazı yönlerine dikkat çekilecektir.

Atıf: Selim DEMİRCİ, "Usûl Kitaplarının Tehzibine Mütevâzî Bir Katkı: *el-Hulâsa fi ma'rifeti'(usûli'l)-hadis*", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/2, 2017, ss. 67-84.

Anahtar Kelimeler: *al-Hulâsa*, Hadîth methodology, *Ulûm al-Hadîth*, Tîbî, Tabriz, Epitomizing.